

ÎNSEMNELE STĂRILOR TRANSILVANIEI INCLUSE ÎN SIGILIILE ȘI MONEDELE PRINCIPILOR AUTOHTONI¹

SZEKERES Attila István²

THE SYMBOLS OF THE TRANSYLVANIAN ESTATES IN THE SEALS AND COINS OF THE AUTOCHTHONOUS PRINCES

ABSTRACT

The symbols of the three estates of Transylvania were codified as such only in 1659, but they appear much earlier on the seals and coins of the princes. The present paper aims to present these seals and coins only from the period of the autonomous principality of Transylvania, so under the rule of autochthonous princes, until the incorporation of the principality into the Habsburg Empire. The three heraldic elements, which will be discussed, the eagle, the pair of the sun and the crescent and the seven bastions first appeared together on the 1580 medallion of Christofor Báthori, voivode of Transylvania, then on the seals and coins of later Transylvanian princes, with the family coat of arms of the current prince. The meaning of the components of the coat of arms of Transylvania was settled on the Transylvanian Diet held in Sebeș/Szászsebes in 1659. The law stated that there should be a rising eagle on the seal of the Transylvanian counties, with the circumscription: SIGILLUM COMITATUUM TRANSYLVANIAE (The seal of Transylvanian counties). The sun and the crescent represented the Székelys/Szeklers, with the circumscription: SIGILLUM NATIONIS SICULICAE (The seal of the Székely/Szekler nation). The seven bastions stood for the Saxon community, with the circumscription: SIGILLUM NATIONIS SAXONICAE (The seal of Saxon nation).

Keywords: Transylvania, prince, coat of arms, seal, coin, county, székely/szekler, saxon, eagle, sun and crescent, seven bastions.

Az erdélyi rendek jelképei a nemzeti fejedelmek pecsétein és pénzérméin

ÖSSZEFOGLALÓ

Erdély címerének elemei – a növekvő sas, a nap és holdsarló párosa valamint a hét bástya – azok 1659-ben történt meghatározása előtt már megjelentek a nemzeti fejedelmek pecsétein és pénzérméin. Mindhárom elem első ízben egyszerre Báthori Kristóf, Erdély vajdája 1580-as emlékérmén jelent meg először, majd a későbbi erdélyi fejedelmek pecsétjein és pénzérméin az aktuális fejedelem családi címerével együtt. Jelen tanulmány ezeket a pecséteteket és pénzérméket mutatja be, uralkodónként egy-egy jellegzeteset. Arról, hogy Erdély címerének alkotóelemei mit jelentenek, az 1659-ben Szászsebesen tartott erdélyi országgyűlés határozott. A 3. törvénycikk kimondja, „az erdélyi vármegyéknek a pecsétre metszett insígniá-

¹ Parte a subiectului a fost tratat, însă concentrat pe însemnele comunității secuiești în studiul Attila István Szekeres, *Stema comunității secuiești*, în Attila István Szekeres, Sándor Pál-Antal și János Mihály, *Simboluri istorice secuiești*, Odorheiu Secuiesc, Centrul Județean Pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Harghita, 2017, p. 11-69.

² Heraldist, doctor în istorie, membru asociat al Academiei Internaționale de Heraldică, președintele Asociației de Heraldică și Vexilologie din Transilvania, Sf. Gheorghe; e-mail: attila@szekeres.ro, web: www.szekeres.ro.

jok légyen egy fél sas, környül való írása: Sigillum comitatuuum Transylvaniae (az erdélyi vármegyék pecsétje). A. székelységnek légyen egy fél hold és nap, környülvaló írása: Sigillum nationis Siculicae (a székely rendi nemzet pecsétje). A szászágé légyen hét kolcsos város, környül való írása: Sigillum nationis Saxonicae (a szász rendi nemzet pecsétje).

Kulcsszavak: Erdély, fejedelem, címer, pecsét, pénzérme, vármegye, székely, szász, sas, nap és holdsarló, hét bástyá.

Însemnele celor trei stări ale Transinsilvaniei au fost codificate ca atare abia în anul 1659, dar ele apar mult mai devreme pe sigiliile și monedele principilor. Studiul de față își propune să prezinte aceste sigilii și monede, câte una specifică pentru fiecare domnitor în parte, doar din perioada principatului autonom al Transilvaniei, deci sub domnia principilor autohtoni, până la încorporarea principatului în Imperiul Habsburgic. Cele trei elemente heraldice, despre care va fi vorba, apar împreună începând cu anul 1580, deci studiul nu va prezenta antecedentele, tratate de altfel recent de heraldistul Tudor-Radu Tiron³.

Un an de cotitură în istoria Transilvaniei a fost anul 1437 – ultimul an de domnie al regelui Sigismund de Luxemburg –, an în care a avut loc în estul Regatului Ungariei, mare parte din nordul voievodatului Transilvaniei, răscola de la Bobâlna. La 16 septembrie 1437 la Căpâlna reprezentanții nobilimii, cei ai scaunelor săsești și comiții secuilor au încheiat un pact de alianță mutuală militară și politică, numită „Fraterna unio”⁴. Împreună cu clerul și-au unit forțele împotriva răsculaților. Pactul a fost întărit la Turda la 2 februarie 1438, totodată această „uniune frățească” împotriva răscoalelor țărănești a fost extinsă și împotriva atacurilor turcești, ceea ce în istoriografie s-a vehiculat ca un pact de ajutor reciproc împotriva tuturor dușmanilor, fie ei din interiorul sau exteriorul țării. Acest pact s-a denumit „Unio trium nationum” (Unirea celor trei națiuni) ulterior. Această sintagmă s-a folosit pentru întâia oară în anul 1509 și nu pentru indicarea națiunilor în sensul contemporan al cuvântului, ci pentru întărirea relațiilor între comunitățile respective⁵. În istoriografia de după sfârșitul secolului al XVIII-lea acest pact a primit conotație naționalistă⁶.

După formarea Principatului autonom al Transilvaniei, la început nu apăreau elementele cunoscute ale stemei Transilvaniei – acvila ieșind, soarele și semiluna, șapte turnuri/bastioane –, în sigiliile și monedele primilor principii, Ioan Sigismund Zápolya (Szapolyai János Zsigmond) și Ștefan Báthori (Báthori István). Însă, după încoronarea celui din urmă ca rege al Poloniei – și mare duce al Lituaniei –, în 1576, și instalându-se la curtea de la Cracovia, și-a lăsat fratele ca locțiitor, voievod al Transilvaniei. În cinstea acestuia din urmă, Christofor Báthori (Báthori Kristóf), s-a emis a medalie aniversară la împlinirea vârstei de 50 de ani în 1580 (Fig. 1).

³ Tudor-Radu Tiron, *Începuturile stemei Transilvaniei în lumina mai multor izvoare ilustrate externe, din secolul al XV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, tom L, 2011, p. 307-339.

⁴ „Nobiles ac Saxones et Siculos talem fraternam unionem disposuimus unionem”.

⁵ Lajos Demény, *Mítosz és valóság. Az „unio trium nationum” és az 1437. évi erdélyi parasztfelkelés*, în „Romániai Magyar Szó”, XVII, din 12.02.2005.

⁶ *Ibidem*.

Pe aversul medaliei se află portretul voievodului, circumscris de inscripția: „CHRIST[oforus] BATH[ori] DE SOMLIO”, iar reversul acestei medalii este încărcat de o compoziție având în centru un scut încărcat cu trei colți de lup cu vârful spre senestra – blazonul familiei Báthori; din marginea superioară a scutului iese o acvilă cu aripi desfăcute și capul întors spre dextra; scutul este flancat de un soare și o semilună descrescătoare. Totul surmontează șapte munți care, poartă câte un turn, așezate în semicerc la baza medaliei⁷. În exergă se continuă inscripția: „PRINCEPS TRANSYL[vaniae]1580”. Adică „Christofor Báthori de Somlyó, principe al Transilvaniei, 1580”.

De remarcat că este prima oară când apar împreună toate elementele componente ale stemei Transilvaniei, însă nedefinite încă. Cu atât mai mult încât literatura de specialitate consemnează de obicei anul 1595 ca data la care apar aceste trei elemente, dar atunci împreună cu însemnele Moldovei și Țării Românești, pe sigiliul – ajuns celebru – al principelui Sigismund Báthori (Báthori Zsigmond).

Aceasta ilustrează situația juridică rezultată în urma tratatelor din 20 mai 1595, respectiv 3 iunie 1595, în temeiul cărora principele ardelean devenise suzeran al Țării Românești și Moldovei⁸. Sigiliul reunește însemnele Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei, în loc de onoare fiind stema principelui: într-un scut cu baza rotunjită acvila bicefală purtând pe piept stema familiei Báthori cu cei trei colți de lup – este însemnul conferit de împăratul Rudolf al II-lea la 28 ianuarie 1595 la Praga, prin diploma de ridicare la rang de principe al Sfântului Imperiu Roman a lui Sigismund Báthori⁹. Sub acest scut se află un scut baroc încărcat de un cap de bovidu privit din față cu o stea cu șase colțuri între coarne, flancat de o semilună conturnată la dextra, respectiv un soare la senestra – stema Moldovei. La dextra compoziției se află un câmp tăiat, cu o acvilă ieșind din lina despărțitoare, cu capul întors spre dextra și zborul deschis, surmontat de un soare și o semilună crescătoare, iar în partea inferioară șapte turnuri, așezate trei-trei-unu, reprezentând armele Transilvaniei. La senestra de asemenea un câmp tăiat, în partea superioară acvila valahică întoarsă spre senestra, cu capul conturnat și ținând în cioc o cruce, flancată de un soare și o semilună crescătoare, în parte inferioară scena „Nova Plantatio”, reprezentând stema Țării Românești. În exergă se află inscripția: „SIG[ISMUNDUS] D[EI] G[RATIA] TRA[NSILVANIAE] MOL[DAVIAE] VAL[ACHIAE] TRA[NSALPINA] ET SAC[RI] ROM[ANI] IMP[ERII] PRIN[CEPS] PAR[TIUM] REG[NI] HVN[GARIAE] DOM[INUS] SIC[ULORUM] COM[ES]”. În traducere: „Sigismund, din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, Moldovei, Țării Românești și (prinț) al Sacrului Imperiu Roman, domn al Părților Regatului Ungariei, comite al secuilor”

⁷ Adolf Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901, tabela 62, fig. nr. 15; Huszár Lajos, Pap Ferenc, Winkler Judit, *Erdély éremművészete a 16-18. században*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1996, p. 109 și fig. 103; Idem, *Erdély éremművészete a 16-18. Században*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2010, p. 107 și 110.

⁸ Ana Dumitran, *Completări la istoricul stemei Transilvaniei, pe marginea unui sigiliu aplicat la 31 mai 1595*, în „Annales Universitatis Saraviensis”, 9/I, 2005, p. 271-282; T.-R. Tiron, *op. cit.*, p. 310.

⁹ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și a Țării Românești*, vol. IV, București, Cartea Românească, 1932, p. 185-188.

(Fig. 2). De altfel, această compoziție apare și la principesa Maria Christierna, soția lui Sigismund Báthori, vremelnic împuternicită la cârma Transilvaniei în 1598.

Principele cardinal Andrei Báthori (Báthori András) a folosit o compoziție ce conține aceleași elemente, într-o altă configurație. Sigiliul său din 1599 prezintă în cartuș un scut cu talpa rotunjită, cu șef, tăiat printr-o bandă îngustă, încărcată de șapte bastioane, din care iese o acvilă întoarsă spre dextra, cu zborul deschis, flancată de un soare la dextra și o semilună crescătoare la senestra. Câmpul scutului este despicat, partea senestră cu șef, în care se află un soare, o stea și o semilună crescătoare, în cartier un taur cu belciug, privit din față, iar partea senestră tăiată, în partea superioară o pasăre heraldică, spre senestra, cu capul conturnat și ținând în cioc o cruce, care este flancată de doi aștri: un soare la dextra și o semilună crescătoare la senestra, iar în partea inferioară se văd două personaje ținând un arbore – „Nova Plantatio”. Șeful reprezintă Transilvania, partea dextră Moldova, iar cea senestră Țara Românească. Scutul în inimă este încărcat de o mandibulă cu trei colți de lup, spre senestra – stema familiei Báthori. Scutul mic este timbrat de o coroană deschisă cu trei feluroane, iar scutul mare de o coroană cu cinci feluroane. În exergă, inscripția: „ANDREAS DI[ACONUS] MIS[...] S[ANCTAE] R[OMANA]E E[CCLESIAE] CAR[DINALIS] BAT[HORI] TR[ANSILVANIAE] MOL[DAVIAE] VAL[ACHIAE] T[RANSALPINA]E PR[INCEPS] PAR[TIUM] REG[NI] HVN[GARIAE] DO[MINUS] SI[CULORUM] CO[MES] AP[OSTOLIC] VAR[MIAE] PER[PETUUM] ADMI[NISTRATOR]”. În traducere: „Andrei Báthori, cardinal diacon al sfintei biserici romane, principe al Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, domn al Părților Regatului Ungariei, comite al secuilor, administrator apostolic perpetuu al Varmiei”¹⁰. (Fig. 3).

Legat de Mihai Viteazul, voievodul Țării Românești, care în bătălia de la Șelimbăr a învins oastea principelui Andrei Báthori și a ocupat Transilvania în 1599, apoi în 1600 a cucerit și Moldova, trebuie precizat că acesta n-a fost ales principe al Transilvaniei, ci a fost recunoscut ca și loțiitor al împăratului Rudolf al II-lea, mai precis a folosit în titulatura sa sintagma „consilier al preasacrei Majestăți imperiale și regești, loțiitor în Transilvania și căpitan general al oștilor aceleiași (Majestăți) dincoace de Transilvania și hotarele părților care-i sunt supuse”¹¹. Voievodul a folosit pecetea Țării Românești, apoi sigiliul – ajuns celebru –, al cărui semnificație este analizat cel mai detaliat de către Dan Cernovodeanu¹². Dar nici în acesta nu apar simbolurile stărilor Transilvaniei¹³ (Fig. 4).

¹⁰ Zoltán Bicsok, *Koronák, hattyúk, liliomok. A Hargita Megyei Levéltár pecsétgyűjteménye – Crini, coroane, lebede. Colecția de sigilii a Arhivelor Naționale Harghita*, Miercurea Ciuc, Editura Csíkszereda, 2015, p. 37 și imaginea nr. 6.

¹¹ „Sacratissimae Caesareae Regiae que Maiestatis consiliarius, per Transsilvaniam locumtenens et eiusdem cis Transsilvaniam pariumque eidem subiectarum fines exercitus generalis capitaneus” – a se vedea mai multe documente emise la Alba Iulia în Lajos Szádeczky, *Erdély és Mihály vajda története 1595-től. Oklevéltárral*, Temesvár, 1898, p. 303, 313, 354.

¹² Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 69-73.

¹³ Laurențiu-Ștefan Szemkovic, Maria Dogaru, *Tezaur sfragistic românesc. I. Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390/1856)*, București, Editura Ars Docendi, 2006, p. 106 și 173, fig. 96.

În compozițiile heraldice ale principilor care i-au urmat lui Sigismund, apare stema lor de neam împreună cu elementele componente ale stemei Transilvaniei, însă fără stemele Țării Românești și Moldovei, nepersistând situația juridică de suzeranitate de dinainte¹⁴.

O compoziție heraldică dedicată principelui Ștefan Bocskai (Bocskai István), sculptată într-o piatră de mari dimensiuni, realizată în 1606, se află la Cluj, în Casa Eppel, clădire care s-a ridicat în locul casei în care s-a născut Bocskai, numită și Casa Bocskai, azi sediul rectoratului Universității Sapiientia. Stema se prezintă astfel: scut oval despăcat și ambele părți tăiate, cu un scut în inimă oval, acesta din urmă timbrat de un cartuș. În prima parte apar armele Ungariei, sus crucea dublă pe un deal cu trei coline, iar partea de jos este fasciată în opt piese. În a doua apar armele Transilvaniei, sus o acvilă ieșind din linia despărțitoare, cu zborul deschis și capul întors spre dextra, jos șapte turnuri așezate în două rânduri pe câte o terasă, trei, respectiv patru. În inimă un scut oval în care apare un leu întors spre dextra, așezat și ridicând cu laba dextră o săgeată, în bară. Peste scutul în inimă este înfășurat un dragon, mai precis un urobol, un șarpe care își înghite coada. În cartușul care timbrează scutul mic înfășurat se află un soare cu 16 raze și o semilună crescătoare, ambele figurate (Fig. 5).

Bocskai a fost principe ales al Ungariei, principe al Transilvaniei și comite al secuilor. Principii ardeleni purtau și această din urmă titulatură, moștenită de la voievozii Transilvaniei din perioada Regatului Ungariei. În această compoziție, în mijloc apare stema de neam a principelui, înfășurată de simbolul Ordinului Dragonului. Considerăm că pentru a accentua și calitatea sa de comite al secuilor, în afară de stemele Ungariei și Transilvaniei în compoziție apar separat într-un cartuș simbolurile secuiești, soarele și semiluna (Fig. 6).

Un taler emis în 1606 de către Bocskai se prezintă astfel: pe avers portretul domnitorului în armură, întors spre stânga heraldică și ținând un sceptru, circumscris „STEPHANVS BOCH[KAI] D[EI] GRATIA HV[NGARIAE] TRAN[SILVANI]Q[UE] PRINCEPS” („Ștefan Bocskai, din grația lui Dumnezeu principe al Ungariei și Transilvaniei”), pe revers apare o stemă, circumscrisă: „SICVLORVM COMES ETCZ[ETERA] 1606” (comite al secuilor etc. 1606). Stema de pe taler este asemănătoare celei descrise mai înainte, dar apar și diferențe. Diferă scutul mare, fiind un scut cu baza semicirculară, despăcat. În prima parte apar elemente ale stemei Ungariei, sus crucea dublă, jos fasciile, iar partea a doua, reprezentând Transilvania, este tăiată în trei: în cap apare soarele și semiluna crescătoare, în brâu acvila ieșind din linia despărțitoare, cu capul întors spre dextra, și zborul deschis, dar apare numai aripa dextră, iar cartierul de jos este încărcat de șapte turnuri, așezate unu-trei-trei. Peste tot, într-un ecuson oval în interiorul unui dragon cu coada înfășurată peste gât – însemnul Ordinului Dragonului –, apare leul întors spre dextra, așezat, și apucând cu laba dextră o săgeată, care trece prin ochi, în bară. Scutul mare este timbrat de o coroană deschisă cu șapte fleuroane. Scutul este flancat de literele H și S, adică Hermannstadt, însemnul monetăriei din Sibiu¹⁵ (Fig. 7).

¹⁴ Gabriel Báthori mai folosea titlatura de „Gabriel, dei gratia Transilvaniae, Valachiae Transalpinæque princeps, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes” – vezi un document din 10 iulie 1612, Alba Iulia.

¹⁵ Csaba Tóth, *Tündérkert ezüstje. Erdélyi tallérgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeumban. Katalógus*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2016, p. 44.

Pe un sigiliu timbrat al lui Gabriel Báthori (Báthori Gábor)¹⁶ din 1609 într-un scut oval în cartuș se află o mandibulă în pal, din care ies trei colți de lup în fascie, cu vârful spre dextra. Scutul central este flancat de două cartușe. Cel din dextra este încărcat de șapte turnuri așezate doi-trei-doi, cel din senestra este tăiat, având partea inferioară liberă, iar în cea superioară o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul întors spre dextra, surmontat de un soare și o semilună crescătoare. Scutul central este surmontat de o coroană deschisă cu trei fleuroane, iar totul este înscris în semnul Ordinului Dragonului. Legenda sigiliului: „GABRIEL BATHORI D[EI] G[RATIA] PRIN[CEPS] TRAN[SILVANIAE] PAR[TIUM] REG[NI] HVN[GARIAE] DO[MINUS] ET SI[CULORUM] CO[MES]” („Gabriel Báthori din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, domn al Părților Regatului Ungariei și comitele secuilor”)¹⁷ (Fig. 8).

Pe un taler emis de Gabriel Bethlen (Bethlen Gábor), pe avers apare portretul principelui, întors spre stânga heraldică, circumscris: „GABRIEL BETH[LEN] - D[EI] G[RATIA] PRIN[CEPS] TRAN[SILVANIAE]” („Gabriel Bethlen, din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei”), pe revers apar trei scuturi, surmontate de o coroană închisă susținută de doi lei afrontați. În mijloc se află un scut cu baza semicirculară, încărcată de două lebede afrontate, săgetate prin gât, înspre senestra – stema de neam a familiei Bethlen de Iktár –, înconjurate de însemnul Ordinului Dragonului, greșit aplicat în interiorul scutului, în loc să înfășoare scutul. Scutul este flancat de două scuturi mai înguste, reprezentate în stil baroc. Cel din față este tripartit în fascie, în cap apar soarele și semiluna, în brâu o acvilă ieșind, întoarsă spre senestra, în acest caz spre interior, iar talpa plină. Scutul din spate este încărcat de șapte turnuri, așezate unu-doi-unu-doi-unu. Totul este circumscris: „PAR[TIUM] REG[NI] HVNG[ARIAE] DOM[INUS] ET SICVL[ORUM] COM[ES] 1619” („Domn al Părților Regatului Ungariei și comitele secuilor 1619”). Sub scutul central într-un cartuș în formă de inimă se află literele CM, adică „Cibiniensis Moneta”, ce ne indică că talerul a fost bătut la Sibiu¹⁸ (Fig. 9).

O compoziție heraldică foarte asemănătoare s-a descoperit în Cetatea Făgărașului, sculptată în piatră¹⁹. Mai precis partea mai mare a unei plăci ovale, cu diametrul mic de 100 cm, care prezintă partea superioară a compoziției²⁰ (Fig. 10).

Pe un sigiliu timbrat al aceluiași principe Bethlen²¹, din 1621, când deținea și titulatura de rege ales al Ungariei, apare un scut cu talpa rotunjită, scartelată, cu un scut în inimă. În primul cartier, pe colina din mijloc, mai înaltă a unui deal cu trei coline, dintr-o coroană deschisă iese o cruce dublă treflată. În cartierul al doilea o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul întors spre dextra, surmontat de un soare și

¹⁶ Serviciul Județean Harghita al Arhivelor Naționale (în continuare: SJHgAN), *F 251*. Colecția de sigilii a Muzeului din Cristuru Secuiesc, nr. 22.

¹⁷ Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 38 și imaginea nr. 8.

¹⁸ Cs. Tóth, *op. cit.*, p. 51.

¹⁹ Anunțul s-a făcut prin pagina de Facebook a Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat” în data de 16.07.2020: <https://www.facebook.com/muzeufagaras/photos/a.228684490578989/3093879977392745/?type=3&theater> (accesat: 18.07.2020).

²⁰ A. Szekeres, *Bethlen Gábor fejedelmi címere került elő Fogarason*, *Háromszék*, XXXII/9036 (23.07.2020.), p. 6; <https://www.3szek.ro/load/cikk/134521/bethlen-gabor-fejedelmi-cimere-kerult-elo-fogarason>.

²¹ SJHgAN, *F 251*, nr. 38.

o semilună crescătoare. Cartierul al treilea este fasciat de nouă piese, iar cartierul al patrulea este încărcat de șapte turnuri așezate trei-doi-doi. În ecusonul oval, înconjurat de însemnul Ordinului Dragonului, se află două lebede afrontate cu gâtul străpuns în fascie de o săgeată spre dextra. Scutul mare este surmontat de o coroană închisă, Sfânta Coroană a Regatului Ungariei. Totul este circumscris: „GABRIEL D[EI] G[RATIA] ELECTVS HVNGARI[AE] DAL[MATIAE] CRO[ATIAE] SCLA[VONIAE] REX TRANS[ILVANIAE] PRINC[EPS] ET SIC[ULORUM] COM[ES]” („Gabriel din grația lui Dumnezeu rege ales al Ungariei, Croației, Slavoniei, principe al Transilvaniei și comite al secuilor”)²². Deci, în partea dextră a stemei sunt reprezentate armele Ungariei, iar în partea senestră armele Transilvaniei (Fig. 11).

Un taler emis de Gheorghe Rákóczi I (I. Rákóczi György) se prezintă astfel: pe avers portretul domnitorului, întors spre stânga heraldică și ținând un sceptru, circumscris: „GEORG[IVS] RAKOCI D[EI] G[RATIA] P[RINCEPS] TRA[NSILVANIAE]” („Gheorghe Rákóczi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei”). Pe revers avem o stemă, circumscrisă: „PAR[TIUM] REG[N]I HVN[GARIAE] DOM[INUS] ET SIC[ULORUM] COMES 1647” („Domn al Părților Regatului Ungariei și comitele secuilor 1647”). Stema se prezintă astfel: scut cu talpa rotunjită, scartelat, dar fără să apară liniile despărțitoare. În primul cartier o stea cu opt raze (soarele) și semiluna crescătoare, în al doilea o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul întors spre dextra, în al treilea o acvilă încoronată, cu zborul deschis și întors spre dextra, ținând cu ghearele piciorului drept o sabie în pal, în cartierul al patrulea șapte turnuri așezate trei-trei-unu. Peste tot o jumătate de roată (partea superioară). Scutul este timbrat de o coroană închisă, flancat de ornamente baroce, iar jos se văd literele N și B, adică „Nagy Bánya”, indicând monetăria din Baia Mare²³. În primul, al doilea și al patrulea cartier avem elementele stemei Transilvaniei, în cel de al treilea și în inimă elementul stemei familiei princiare Rákóczi de Felsővadász (Fig. 12).

Pe un sigiliu timbrat al principelui Gheorghe Rákóczi I²⁴ apare un scut oval, despiciat, cu un ecuson. În prima parte, sus un soare figurat, talpa tăiată, încărcată de arabescuri, din care iese o acvilă cu zborul deschis și capul întors spre dextra, în partea a doua sus o semilună crescătoare, jos șapte turnuri așezate unu-doi-doi-doi. Peste tot un scut cu talpa rotunjită și partea superioară ascuțită, tăiată, în partea superioară se află o acvilă încoronată, cu zborul deschis și întors spre dextra, ținând cu ghearele piciorului drept o sabie, iar în partea de jos se vede partea superioară a unei roți peste un deal cu trei coline. Scutul mare este inclus într-un cartuş, surmontat de o coroană de principe, deasupra căruia, despărțit de globul crucifer, se află înscris anul 1634. Legenda sigiliului: „GEORGIVS RAKOCI D[EI] G[RATIA] PRINCEPS TRANSILV[ANIAE] PARTIV[M] R[EGNI] HVNGR[IAE] D[OMI]N[V]S ET SICVL[ORVM] CO[MES]” („Gheorghe Rákóczi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei Domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor”)²⁵ (Fig. 13).

Un taler emis de Gheorghe Rákóczi al II-lea (II. Rákóczi György) se prezintă astfel: pe avers portretul domnitorului în armură, întors spre stânga heraldică și ținând un sceptru, circumscris: „GEORGIVS RAKO[CZI] D[EI] G[RATIA] P[RINCEPS]

²² Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 39 și imaginea nr. 10.

²³ Cs. Tóth, *op. cit.*, p. 56.

²⁴ SJHgAN, F 251, nr. 53.

²⁵ Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 39-40 și imaginea nr. 11.

T[RANSYLVANIAE]” („Gheorghe Rákóczi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei”). Pe revers o stemă, circumscrisă: „PAR[TIUM] REG[N]I HVN[GARIAE] DOM[INUS] ET SIC[ULORUM] COM[ES] 1656” („Domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor 1656”)²⁶. Stema se prezintă astfel: scut cu baza semi-circulară, despicat, cu un ecuson alungit în sus, cu baza trilobată, marginile scobite și capul ascuțit. În prima parte sus o stea cu opt raze (simbolizând soarele), jos o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul întors spre dextera, în partea a doua sus o semilună crescătoare, jos șapte turnuri așezate unu-unu-trei-doi. În ecuson peste a roată ieșind dintr-un deal cu trei coline se află o acvilă încoronată, cu zborul deschis și întors spre dextera, ținând cu ghearele piciorului drept o sabie în pal. Scutul mare este surmontat de o coroană închisă, flancat de ornamente baroce, printre care apar literele N și B pentru monetăria de la Baia Mare. În acest caz, perechea de aștri s-a despărțit, dar elementele au rămas în capul scutului; în ecuson apare stema completă a familiei Rákóczi (Fig. 14).

Pe o amprentă în ceară a unui sigiliu al principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea²⁷ din 1658 apare o stemă aproape identică cu cea de pe taler, descrisă mai sus. Legenda sigiliului se prezintă astfel: „GEORGIVS RAKOCI D[E]I G[RATIA] PR[INCEPS] TR[ANSYLVANIAE] P[ARTIVM] RE[GNI] H[VNGARIAE] D[OMINVS] ET S[ICVLORVM] C[OMES]” („Gheorghe Rákóczi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei Domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor”)²⁸ (Fig. 15).

Pe sigiliul timbrat al principelui Francisc Rhédey (Rhédey Ferenc)²⁹ din 1657 apare un scut de două ori lobat, despicat, cu un ecuson oval. În prima parte sus un soare strălucind, talpa tăiată, încărcată de arabescuri, din care iese o acvilă cu zborul deschis și capul întors spre dextera, în partea a doua sus o semilună crescătoare strălucind, jos șapte turnuri așezate unu-doi-doi-doi. Peste tot un scut oval, în care un leu rampant întors spre dextera ține în laba dextră ridicată o spadă rezemată de umărul drept. Scutul este surmontat de o coroană princiară. Legenda sigiliului: „FRANCISCVS REDEI D[E]I G[RATIA] ELEC[TUS] PRI[NCEPS] TRA[NSYLVANIAE] PA[RTIUM] R[EGNI] HV[NGARIAE]. DO[MINUS] S[ICULORUM] C[OMES]” („Francisc Rhédey din grația lui Dumnezeu principe ales al Transilvaniei domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor”)³⁰ (Fig. 16).

Un taler emis de Acațiu Barcsai (Barcsai Ákos) se prezintă astfel: pe avers o stemă circumscrisă: „ACHATIVS BARCSAI D[E]I G[RATIA] P[RI]NCEPS] T[RANSYLVANIAE] P[ARTIVM] R[EGNI] H[UNGARIAE] D[OMINUS] S[ICULORUM] C[OMES]” („Acațiu Barcsai din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, domn al Părților Regatului Ungariei, comite al secuilor”)³¹. Stema se prezintă astfel: scut cu baza rotunjită, despicată, de două ori tăiată, cu un scut în inimă. În primul canton un soare figurat, în al doilea o semilună crescătoare, de asemenea figurată, și două stele cu câte șase raze, în al treilea o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul încoronat întors spre dextera, în al patrulea canton șapte turnuri așezate doi-

²⁶ Cs. Tóth, *op. cit.*, p. 59.

²⁷ SJHgAN, *F 251*, nr. 57.

²⁸ Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 40 și imaginea nr. 13.

²⁹ SJHgAN, *F 251*, nr. 56.

³⁰ Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 40 și imaginea nr. 12.

³¹ Cs. Tóth, *op. cit.*, p. 63.

doi-trei. Talpa scutului, adică cantoanele al cincilea și al șaselea, mai înguste, prezintă arabescuri. În ecuson peste o coroană deschisă cu trei fleuroane un braț armat, îndoit în cot spre dextra, ținând în mână o sabie în bară, iar brațul săgetat din spate, în bandă. Scutul mare este timbrat de o coroană deschisă cu trei fleuroane. Circumscripția pe revers: „DE PROFVNDIS CLAMAMVS AD TE DOMINE” („Din fundul adâncului, Te chem, Doamne”)³², iar în mijloc, într-un cartuș, apare ca și continuarea ideii: „SERVA NOS/ QVIA/ PERIMVS” („Doamne, scapă-ne, că pierim”)³³. Sub cartuș elementul heraldic al stemei Brașovului: o coroană deschisă cu trei fleuroane peste o tulpină cu rădăcini, flancată de cifrele 16 și 60, respectiv mai jos de literele C și B. Cifra arată anul emiterii, 1660, iar elementul heraldic și literele locul emiterii: „Civitas Brassoviensis” (Fig. 17).

Un taler emis de Ioan Kemény (Kemény János) se prezintă astfel: pe avers portretul domnitorului în armură, întors spre stânga heraldică, ținând un sceptru, iar mâna stângă stând pe mânerul sabiei, circumscris: „IOAN[NES] KEMENY D[EI] G[RATIA] PRI[NCEPS] TRA[NSILVANIAE]” („Ioan Kemény din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei”). Pe revers avem o stemă, circumscrisă: „PAR[TIUM] REG[NI] HVN[GARIAE] DO[MINUS] ET SIC[ULORUM] CO[MES] 1661” („Domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor 1661”)³⁴. Stema se prezintă astfel: scut oval, despicat, tăiat în talpă, cu un ecuson oval, în prima parte sus un soare, jos o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul întors spre dextra, în partea a doua sus o semilună crescătoare, strălucind, jos șapte turnuri așezate unu-doi-doi-doi, iar baza ambelor părți conține arabescuri. În ecuson un cerb lopătar, întors spre dextra, ieșind dintr-o coroană deschisă cu trei fleuroane. Scutul mare în chenar baroc este timbrat de o coroană închisă, talpa scutulei este flancată de literele C și V, însemnând „Colos Var”, adică locul emiterii, Kolozsvár=Cluj (Fig. 18).

Un taler emis de Mihail Apafi (Apafi Mihály) se prezintă astfel: pe avers portretul domnitorului în armură, întors spre stânga heraldică, ținând un sceptru, iar mâna stângă stând pe mânerul sabiei, circumscris: „MICHAEL APAFI D[EI] G[RATIA] PRIN[CEPS] TRAN[SILVANIAE]” („Mihail Apafi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei”). Pe revers avem o stemă, circumscrisă: „PAR[TIUM] REG[NI] HVN[GARIAE] DOM[INUS] ET SI[CULORUM] CO[MES] 1668” („Domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor 1668”)³⁵. Stema se prezintă astfel: scut oval, despicat, cu un ecuson oval. În prima parte sus un soare figurat, talpa tăiată, încărcată de arabescuri, din care iese o acvilă cu zborul deschis și capul întors spre dextra, în partea a doua sus o semilună crescătoare, strălucind, jos șapte turnuri așezate doi-doi-trei. În ecuson într-o cunună de lauri se află un vrej de viță de vie peste care broșează o cască cu cefar în profil spre dextra, străpunsă în bară de o spadă. Scutul mare în cartuș baroc este surmontat de o coroană închisă. Sub scut apar două litere de dimensiune mică: A și F, reprezentând monetăria de la Făgăraș: „Arx Fogaras” (Fig. 19).

Pe o amprentă în ceară a unui sigiliu al principelui Apafi³⁶ din 1677 apare un scut oval, despicat, cu un ecuson. În prima parte sus un soare figurat, talpa tăiată,

³² Psalmii 130: 1.

³³ Matei 8:25, a doua parte.

³⁴ Cs. Tóth, *op. cit.*, p. 67.

³⁵ *Ibidem*, p. 69.

³⁶ SJHgAN, F 251, nr. 75.

încărcată de arabescuri, din care iese o acvilă cu zborul deschis și capul întors spre dextera, în partea a doua sus o semilună crescătoare, strălucind, jos șapte turnuri așezate unu-doi-doi-doi. Peste tot un scut cu baza rotunjită și partea de sus ascuțită cu laturi curbate în care se află un vrej de viță de vie peste care broșează o cască cu cefar în profil spre dextera, străpunsă în bară de o spadă. Scutul mare în cartuș baroc este surmontat de o coroană închisă. Legenda sigiliului: „MIC[HAEL APA[FI D[EI] G[RATIA] PR[INCEPS] TR[ANSILVANIAE] P[ARTIUM] R[EGNI] H[VNGARIAE] D[OMINUS] ET SI[CULORUM] CO[MES]” („Mihail Apafi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor”)³⁷ (Fig. 20).

După cum se observă, în monedele și sigiliile prezentate ale principilor Transilvaniei apar cunoscutele elemente componente ale stemei Transilvaniei: acvila ieșind, șapte turnuri și perechea de aștri, soarele și semiluna.

De vreme ce acvila și cele șapte turnuri – inițial pe câte un vârf de munte –, ca elemente componente ale stemei Transilvaniei apar începând cu deceniul al patrulea al secolului al XVI-lea³⁸, perechea de aștri apare în anul 1580 pe medalia voievodului Christofor Báthori, iar începând cu domnia lui Bocskai (1605-1606) devine un element permanent al compozițiilor heraldice ce reprezintă Transilvania sau principii acestuia.

Despre ce reprezintă fiecare element în parte aflăm din articolul 3 al legii emise de Dieta Transilvaniei întrunită la Sebeș în perioada 24 mai-15 iunie 1659³⁹. Acest articol prevede ca fiecare stare participantă a Dietei să aibă câte un sigiliu, pe care să fie gravat simbolul acesteia. S-a prevăzut ca actele emise în numele principatului să fie autentificate cu sigiliile tuturor stărilor. Actele emise pentru fiecare stare în parte urmau să fie autentificate cu pecetea stării.

S-a vehiculat că aceste sigilii cu simbolurile stabilite de Dietă sunt ale națiunilor „privilegiate”: maghiarilor, secuilor și sașilor. Este fals! În textul legii apare *expressis verbis*, cărui entitate aparține fiecare pecete, deci a stărilor componente ale Dietei Transilvaniei, adică a comitatelor din Transilvania, a comunității secuiești și a comunității săsești. Ultimele două entități sunt exprimate ca „natio”, care în acest context înseamnă stare.

Textul legii se prezintă astfel: „Az erdélyi vármegyéknek a pecsétre metszett insigniájok légyen egy fél sas, környül való írása: Sigillum comitatum Transylvaniae. A székelységnek légyen egy fél hold és nap, környülvaló írása: Sigillum nationis Siculicae. A szászóságé légyen hét kolcsos város, környül való írása: Sigillum nationis Saxonicae. A Magyarország Erdélyhez incorporáltatott részéjé légyen négy folyóvíz s a kettős kereszt, környülvaló írása: Sigillum partium Hungariae Transylvaniae annexarum”. În traducere: „Însemnul comitatelor transilvănene gravat pe sigiliu să fie o jumătate de acvilă, textul circumscris: *Sigillum comitatum Transylvaniae*⁴⁰. Secuimea să aibă [ca însemn] o jumătate de lună și soarele, textul circumscris: *Sigillum nationis Siculicae*⁴¹. Sășimea să aibă [ca însemn] șapte orașe cu cheie,

³⁷ Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 41 și imaginea nr. 15.

³⁸ T.-R. Tiron, *op. cit.*, p. 318.

³⁹ Sándor Szilágyi (red.), *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. kötet (1658-1661)*, Budapest, 1887, p. 291-310.

⁴⁰ Sigiliul comitatelor Transilvaniei.

⁴¹ Sigiliul națiunii (stării) Secuiești.

textul circumscris: *Sigillum nationis Saxonicae*⁴². Părțile Ungariei încorporate în Transilvania să aibă [ca însemn] patru râuri și crucea dublă, textul circumscris: *Sigillum partium Hungariae Transylvaniae annexarum*⁴³.

Deci, istoriografia, atât cea maghiară cât și cea română, a interpretat greșit că este vorba de însemnele „națiunilor privilegiate”, precum și că simbolul acvilei ar fi al ungarilor. De precizat că sigiliul Părților Regatului Ungariei anexate Transilvaniei (colocvial Partium) nu a fost confecționat, între timp în 1660 Partiumul fiind ocupat de trupele otomane.

În ceea ce privește subiectul nostru, am ajuns la o dată foarte importantă: 15 iunie 1659, când Dieta Transilvaniei a fixat prin lege ce reprezintă fiecare simbol în parte. Repet: acvila ieșindă este simbolul comitatelor din Transilvania, cele șapte turnuri simbolul comunității săsești, iar perechea de aștri, soarele și semiluna, simbolul comunității secuiești. Textul legii nu face referire la poziția semilunii. E drept, pe unele monede emise pentru Transilvania semiluna apare în formă descrescătoare, dar în marea majoritatea a lor este crai-nou. Și, conform cutumei, în matricea sigilară a comunității secuiești s-au gravat aștrii strălucind, astfel încât pe sigiliul imprimat să apară semiluna crescătoare⁴⁴ (Fig. 22).

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Medalia dedicată voievodului Cristofor Báthori – 1580.

Fig. 2 – Sigiliul principelui Sigismund Báthori – 1595 (Foto: Szekeres Attila István).

Fig. 3 – Sigiliul principelui-cardinal Andrei Báthori – 1599 (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 4 – Sigiliul voievodului Mihai Viteazul – 1600 (Desen: W. Sabo).

Fig. 5 – Compoziție de steme dedicată principelui Ștefan Bocskai – Cluj, 1606 (Foto: Szekeres Attila István).

Fig. 6 – Cartușul cu soarele și semiluna din compoziția de steme a principelui Ștefan Bocskai (SZAI).

Fig. 7 – Taler emis de principele Ștefan Bocskai – 1606 (Foto: Csaba Gedai).

Fig. 8 – Sigiliul principelui Gabriel Báthori – 1609 (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 9 – Taler emis de principele Gabriel Bethlen (Foto: Gedai Csaba).

Fig. 10 – Partea superioară a plăcii ornamentale descoperite în Cetatea Făgărașului (Foto: Elena Băjenaru).

Fig. 11 – Sigiliul principelui Gabriel Bethlen – 1621 (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 12 – Taler emis de principele Gheorghe Rákóczi I – 1647 (Foto: Gedai Csaba).

Fig. 13 – Sigiliul principelui Gheorghe Rákóczi I (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 14 – Taler emis de principele Gheorghe Rákóczi al II-lea – 1656 (Foto: Gedai Csaba).

⁴² Sigiliul națiunii (stării) Săsești.

⁴³ Sigiliul părților Ungariei anexate Transilvaniei.

⁴⁴ Vezi matricea sigilară în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, nr. inv. F 3.900.

Fig. 15 – Sigiliul principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea – 1658 (Foto: Zoltán Bicsok).

Fig. 16 – Sigiliul principelui Francisc Rhédey – 1657 (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 17 – Taler emis de principele Acațiu Barcsai – 1660 (Foto: Gedai Csaba).

Fig. 18 – Taler emis de principele Ioan Kemény – 1661 (Foto: Gedai Csaba).

Fig. 19 – Taler emis de principele Mihail Apafi – 1668 (Foto: Gedai Csaba).

Fig. 20 – Sigiliul principelui Mihail Apafi – 1677 (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 21 – Autentificare cu sigiliile celor trei stări – 1685 (Muzeul Național Brukenthal, Sibiu).

Fig. 22 – Matricea sigilară a stării secuilor confecționată în 1661 (Foto: Szekeres Attila István).

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22